

Prof. Dr. Haki Kasumi
Instituti i Historisë, Prishtinë

**PENGMARRJA E SHQIPTARËVE DHE NDËRRIMI ME
DHUNË I FESË DHE I KOMBËSISË NË KRAHINËN E
RUGOVËS, PLAVËS E GUCISË (1912-1913)**

Shkurtore

Në fillim të dhjetëvjetëshit të dytë të shekullit XX, lufta e popullit shqiptar për çlirim nga robëria shekullore osmane kishte arritur pikën kulminante. Në anën tjetër shtetet fqinjë po intensifikonin lojën e tyre të politikës grabitqare. Në kohën, kur kryengritësit shqiptarë po bëheshin gati të kurorëzonin rezultatet e luftës së tyre shekullore për çlirim, bashkim dhe formim të shtetit etnik shqiptar, Serbia, Mali i Zi dhe Greqia, të shtyra nga Rusia, hynë në luftë me Perandorinë e dërmuar Osmane, për të realizonin synimet e tyre grabitqare ndaj tokave shqiptare. Kjo politikë përfshiu edhe ndërrimin e kombësisë dhe të fesë.

Fjalët çelësa: Rugovë, luftë, shqiptarë, Mali i Zi, ndërrimi i fesë, dhuna.

Luftërat ballkanike të kësaj kohe pasqyrojnë më së miri këto synime grabitqare të fqinjve ndaj viseve etnike shqiptare. Rezistenca e popullsisë shqiptare ndaj pushtuesve të rinj po bëhej, por jo në masën që t'i përgjigjej ushtrisë së organizuar serbe e malazeze. Planet dhe qëllimet e qarqeve të këtyre pushtuesve ishin shumë djallëzore. Ata në fillim, proklamonin se po zhvillojnë luftë kundër pushtuesit osman dhe për çlirimin e popujve të tjerë të Ballkanit. Në të vërtetë qëllimi i tyre ishte pushtimi dhe okupimi i sa më shumë tokave shqiptare. Kështu, me ekspeditat e tyre famëkëqia pushtuan vise të tëra etnike shqiptare, duke filluar nga rrethi i Podujevës, ai i Plavës e Gucisë, i Kumanovës e deri në atë të Strugës e Ohrit.

Me pushtimin e Plavës dhe të Gucisë, forcat malazeze marshuan në dy drejtime. Veshoviqi me brigadën e tij u ngjiti në Bogë dhe, më 30

tetor 1912, sulmoi Plloçicën. Ai në rrugëtimin e tij luftarak hasi në rezistencën shqiptare gjatë së cilës ushtria pushtuese bëri krime të rënda ndaj popullatës civile shqiptare. Në anën tjetër, gjenerali Vukotiq me njësitë e tjera ushtarake, ia kishte mësyre Pejës.

Depërtimi i ushtrisë së Vukotiqit (data duhet: 22-30 tetor 1912) në Rugovë u kthye në një hakmarrje tjetër të përgjakshme, ku prinin Vasojeviqët. Pak shtëpi të fshatrave të kësaj krahine të pastër etnike shqiptare mbetën në këmbë. Zhujë Veseli, vojvodë i Patrikanës së Pejës, familja e të cilit e kishte ruajtur këtë faltore brez pas brezi, iu kishte lutur serdarit Vukotiq t'i kursente fshatrat Reka e Allagës, Shtupeqi i Madh dhe i Vogël, që të mos u vihej zjarri shtëpive dhe barit të thatë.¹⁹⁸ Lutja e tij jo vetëm që nuk u mor në dorë, por ai, për punën që kishte bërë në ruajtjen e Patrikanës me besën shqiptare në këtë rast do të shpërblehet me syrgjynosjen e tij në Nikshiq.

Se ç'pësoi popullsia e Rugovës nga ushtria malazeze shihet më së miri nga biseda që mis Durham kishte zhvilluar në Cetinë me sekretarin e komandantit Vukotiq. Pasi foli për qëllimin e politikës së Malit të Zi që t'i hiqte qafe të gjithë myslimanët dhe t'i kolonizonte trojet shqiptare, bashkëbiseduesi ia priti me dalldisje: "Për shembull, ne vramë të gjithë burrat e fisit të Rugovës. Ne i mposhtem ata dhe pastaj çdonjërin e therëm me shpatë. Ju siguroj se nuk mbeti asnjë gjallë"¹⁹⁹. Dhe kur anglezja i shfaqti neveri të thellë për masakrimin me gjakftohtësi të njerëzve duarthatë të zënë robër, malazias i bërtiti: "Por ata janë bisha, kafshë të egra. Kemi bërë shumë mirë." Sipas tij, malazezët kudo po vendosin "drejtësinë". "Fëmijët e të varurëve do të dërgohen në shkollë serbe", kështu që sllavizimi do të kryhej shpejt, gjuha shqipe do të ndalohej pa vonuar.²⁰⁰ Fliste kështu i tërbuar zyrtari ushtarak malazias pa e pyetur fare dhe kështu po zbulonte veprimet kriminale dhe planet e shtetit të tij, të cilat në bisedë i vlerësonte si veprime demokratike.

Të dhënat e burimeve arkivore dhe të literaturës malazeze për numrin e viktimave të masakrës së Rugovës, në këtë periudhë kohore

¹⁹⁸ Zekeria Cana, *Gjenocidi i Malit të Zi mbi popullin shqiptar 1912-1913*, Prishtinë, 1997, f. 26.

¹⁹⁹ Edith Durham, *Brenga e Ballkanit dhe vepra të tjera për Shqipërinë dhe shqiptarët*, Tiranë, 1991, 280.

²⁰⁰ *Po aty*; Si shënim nr.1.

janë fare të pakta, dhe joreale. Qëllimet kryesore të asaj plobe ishin mbjellja e tmerit dhe thyerja e moralit të shqiptarëve në viset e tjera të tyre etnike. Shembull eklatant i këtij reflektimi është rasti i parisë dhe bejlerëve të Pejës me Sefedin Mahmutbegollin në krye. Ata e ngritën flamurin e bardhë të dorëzimit dhe shkuan te Vukotiqi në Patrikanën e Pejës, ku ishte shtabi i ushtrisë dhe aty Sefedin Begu vuri nënshkrimin në aktin e kapitullimit të qytetit të Pejës.²⁰¹

Nga hyrja e ushtrisë malazeze në Plavë e Guci, në Sanxhak, në Rugovë dhe në Rrafsh të Dukagjinit, këto vise kishin statusin e tokës së okupuar, gjithnjë deri në shpalljen e aneksimit të tyre në nëntor 1913, kur edhe u vendos sistemi ushtarako-policor i administrimit.²⁰² Këta pushtues zbatimin e politikës shfarosëse e hegjemoniste ndaj shqiptarëve, djegien e fshatrave, masakrimin e banorëve, plaçkitjen e pasurisë dhe grabitjen e pronave e vlerësonin veprim të arsyeshëm. Pra, platforma e pushtuesve sllav për shqiptarët dhe viset e tyre bazën e mbështetjes e kishte te “Projekti” (“Naçertania”) e IlijaGarashaninit, që parimin bosht gjithashtu e kishte: serbizimin me çdo çmim,²⁰³ të popullates etnike shqiptare. Në këtë frymë vepronte edhe pushteti okupues serb. Inspektori i Policisë serbe në Shkup, Mihajlo Ceroviq i kërcënonte e shantazhonte shqiptarët, duke u vërsulur ndaj tyre se: “do t’u shkurtoj këmbët e kryet po të mos bëhen serbë”.²⁰⁴ Me këso e veprimesh të ngjashme “demokratike” të fqinjve të tyre serbo-malazez, përballeshin shqiptarët në trojet e tyre etnike gjatë viteve 1912-1913.

Menjëherë pas pushtimit të viseve shqiptare ata vazhduan me zbatimin e masave të dhunës së paparë me qëllim të shtimit të presioneve ndaj popullatës shqiptare, që ajo të shpërngulej në Perandorinë Osmane, Shqipëri apo diku tjetër. Për veprime të tilla të presionit ishin trajnuar edhe ushtarët e thjeshtë malazez. Për këto veprime flet edhe prifti shqiptar katolik Zef Mark Harapi, bashkëkohës i këtyre ngjarjeve: “Maa

²⁰¹ BIIP, Originalna dokumenta; Kontrata ndërmjet brigadierit Janko Vukotiq dhe Sefedin Mahmutbegollit, 16/29.X. 1912.

²⁰² Branko Babić, *Politika Crne Gore u novo oslobodjenim krajevima*, Titograd, 1984, 129.

²⁰³ Marenglen Verli, “Naçertania” e Garashaninit- baza e programit të “Serbisë së Madhe”, *Studime historike*, nr.1-14, 1997, Tiranë, 21- 29.

²⁰⁴ Perlindja e Shqipëniës, “Barbarizmat serbe, greke, malazeze”, nr. 9, Vlonë, 28/10 Vjeshtë I, 1913, 2.

e shpeshta e t'pvetunave qi bashin malazeztë ishte: “Turçina” ?- a jee turk? e kush i peërgjigjte:- po- i përvishnin e i sillnin shpinën; me i pasë përgjigje:- katolik- e ktheshin:- svejedna, një fejet-; me i pas thanë:- serbjan- ja pritte:- “brate”-vllaa-.²⁰⁵ Mund të kuptohet porosia e këtij veprimi bastard.

Të gjitha veprimet e tilla kishin një qëllim të përbashkët që këto vise të shpopullohen nga elementi shqiptar dhe menjëherë të popullzohen me elementin sllav, dhe kështu të dilnin para komisioneve ndërkombëtare me “fakte” se këto vise ishin sllave e jo shqiptare.²⁰⁶ E vërteta ishte krejt tjetër, dhe kjo vërtetohet edhe nga të dhënat serbe të kësaj kohe. Kështu, sipas një raporti të Sava Memedoviqit, komandantit të xhandarmërisë në Gjakovë, ky lokalitet në nëntor të vitit 1912 kishte këtë përbërje të popullsisë: 10554 katolikë, 687 ortodoks, të tjerët ishin myslimanë (71152- shqiptarë).²⁰⁷ Shkrime e dokumente të ngjashme me këso të dhënash, ka me bollëk në arkiva dhe në shtypin e kohës që vërtetojnë këtë realitet.

Është e vërtetë se populli shqiptar në të kaluarën është përballur me shumë të këqija të pushtuesve të ndryshëm. Në të shumtën e rasteve edhe shtetet fqinjë kanë bërë përpjekje dhe veprime të shumta kriminale ndaj tyre. Ndër veprimet e tilla ishin edhe: pengmarrja dhe ndërrimi me dhunë i fesë dhe kombësisë. Përballje me veprime të tilla shqiptarët patën edhe në vitet e para të dhjetëvjetëshit të dytë të shekullit XX. Mizorive të veprimeve kriminale të njëjësive ushtarake dhe të bandave të tjera të armatosura serbe e malazeze shpeshherë u paraprinte pengmarrja e prijësve dhe njerëzve të cilët kishin ndikim e autoritet në masat e asaj popullate. Në të shumtën e rasteve pengjet trajtoheshin si robër lufte dhe me jetën e tyre bëheshin shantazhe ose kushtëzime të ndryshme. Në rastet e shumta, kur pushtuesi nuk arrinte synimet, ata vriteshin, masakroheshin ose torturoheshin rëndë. Zakonisht atyre u pritej koka dhe ajo dërgohej tek prijësit e tyre si trofe lufte.

²⁰⁵Zef Mark Harapi, *Ditt e trishtimit n`Peje e nder rrethe/1912- 1913*,(dorshkrim i botuar nga Dr. Stefan Qapaliku, Tiranë, prill 2004,42.

²⁰⁶Haki Kasumi, *Konverzimi i shqiptarëve si masë për shkombëtarizim dhe zhdukje*, Jehona nr. 6, 1993, Shkup.

²⁰⁷Liman Rushiti, *Rretanat politiko- shoqërore në Kosovë 1912- 1918*, Prishtinë,1986, f. 38.

Për të ndaluar dhe penguar këto veprime makabre, individë dhe organizata të ndryshme humanitare anë e mbanë globit reagues në forma të ndryshme.

Nga gjysma e dytë e shekullit XIX u hartuan dhe u miratuan edhe dokumente sipas të cilave shtetet dhe palët ndërluftuese obligoheshin për trajtim human të pengjeve dhe robërve të luftës. Dokumente të këtyre përmbajtjeve janë: Deklarata e Brukselit e vitit 1874; Rregullorja e Hagës e vitit 1907; dhe Konventa e Gjenevës e vitit 1924 e të tjera. Sipas të gjitha këtyre akteve ndërkombëtare, pengjet dhe robërit e luftës gëzojnë statusin e personave të mbrojtur. Së këndejmi çdo akt i dhunës, i torturës dhe i vrasjes së tyre konsiderohet krim kundër njerëzimit dhe gjykohet sipas të drejtës ndërkombëtare. Nga shumica e shteteve të botës, aktet e tilla juridike me karakter ndërkombëtar janë nënshkruar, por këto ishin dhe janë obligative edhe për shtetet jonënshkruese.

Në rastin tonë konkret për temën në shqyrtim, dukuria e pengmarrjes dhe e robërve të luftës në të gjitha viset etnike shqiptare ishte prezente dhe gjendja ishte shumë e rëndë.

Nga pushtuesit serbë e malazez ende pa filluar luftërat ballkanike, ishin hartuar edhe plane për zënien dhe marrjen peng të personaliteteve të dalluara shqiptare, përmes të cilëve më vonë do të bënin shantazhe dhe kushtëzime të ndryshme. Kështu, u veprua që në fillim të Luftës së Parë Ballkanike. Ushtritë serbe dhe malazeze, në fushatën e luftës pushtuese në viset e pastra etnike shqiptare, përveç vrasjeve, djegieve dhe plaçkitjeve, zbatuan edhe masën e marrjes peng të personaliteteve të dalluara që kishin ndikim në popullatën vendëse. Zbatimin praktik të kësaj mase, ushtria serbe e kishte filluar me marrjen peng të 13 prijësve të shquar shqiptarë në nëntor të vitit 1912 në rrethinën e Shkupit. Në mesin e këtyre robërve të luftës ishin edhe Hasan Prishtina, Idriz Seferi me të birin Kasumin dhe Jashar Pasha nga Peja²⁰⁸ e të tjerë. Ky grup i personaliteteve të dalluara shqiptare u maltretua dhe u torturua marrëzisht dhe në fund dhunshëm u dërgua në burgun famëkeq të kalasë së Beogradit të njohur si Kalemegdan. Trajtimi i këtyre pengjeve ishte jashtë çdo norme juridike dhe humane. U mbajtën të izoluar afër 6 muaj dhe në fund u liruan me porosinë që të mos punonin kundër pushtetit të

²⁰⁸ *Po aty*, 132.

Serbisë. Sipas të gjitha gjasave lirimi i tyre u bë falë rrjedhave të favorshme ndërkombëtare për politikën serbe.

Nga disa dokumente të komandës së Armatës së Tretë Serbe, del se planet ishin hartuar edhe për zënien e Isa Boletinit, Bajram Currit e shumë prijësve të tjerë shqiptarë. Në këto dokumente, shkohej edhe më tutje kur thuhej: “Do të ishte mirë që këta, në rast se do të zihen, të varen, sepse kjo do të ishte masa më e mirë për t’i qetësuar shqiptarët”. Kuadri komandues i ushtrisë serbe, pas rezistencës së shqiptarëve dhe pasuksesit në Qafë të Zhurit dhe në Grykë të Morinës, arrin që në fshatin Zhur të zënë peng 37 shqiptarë. Të gjithë ata u dërguan në burgun e Prizrenit dhe mbaheshin për të ushtruar presion ndaj kryengritësve që të mos vazhdohej rezistenca. Ishte planifikuar të zihej edhe një numër i madh shqiptarësh nga fshatrat e tjera të Lumës. Në këtë kohë gjenerali i Armatës së Tretë Serbe, Jankoviq i drejtohet me një proklamatë popullatës së kësaj krahine, ku përveç tjerash, kërkoi t’i dorëzojnë ose së paku të tregojnë ku ndodheshin Isa Boletini, Ramadan Zaskoci, Riza Beu, Islam Spahiu dhe Bajram Daklani, si dhe urdhërohej që çdo fshat t’i japë nga pesë vetë peng, të cilët do të qëndronin në Prizren derisa të qetësohej situata. Gjenerali serb në fund, kërcënohej: “Nëse nuk plotësohen këto kushte, tërë pasuria dhe fshatrat do të bombardoheshin”. Kërkesa dhe kushte të tilla ultimative në këtë kohë pati shumë, por ato nuk u plotësuan nga popullata shqiptare.

Metoda e marrjes së njerëzve peng u shfrytëzua edhe “si mjet më efikas për shpejtimin e procesit të çarmatimit” të popullatës shqiptare në ato kohë të vështira të pushtimit. U syrgjyrosën kategori të ndryshme: krerë, vojvodë, bajraktarë, agallarë, kryepaq fshati, tregtarë, pasanikë, pa lënë anash edhe ndonjë individ që i kishte bërë shërbime ushtrisë dhe pushtetit malazez. Në fillim të muajit mars 1913 numri i robërve të luftës ishte shtuar shumë në burgun e Nikshiqit, thuhet në dokumente arkivore të kohës.

Politika serbe dhe malazeze me veprimet e tilla çnjerëzore u shtri në të gjitha viset e banuara me shqiptarë. Paria shqiptare u ndoq anë e mbanë viseve nga silleshin bandat pushtuese. Në shtypin serb të kohës thuhej: “Një pjesë e popullatës shqiptare u vra, një pjesë u mbyll nëpër burgje ku maltretohej dhe mbytej nga specialistë për vrasje”. Kështu, vazhdohej të veprimeve për çdo ditë. Veprime kriminale të shumta nga

ushtria dhe bandat vrastare serbe e malazeze u bënë edhe në krahinën e Rugovës.

Se vërtet Mbretëria Serbe dhe ajo malazeze në vitet 1912- 1913 sillëshin shumë keq ndaj robërve shqiptarë të luftës që mbaheshin peng, dëshmon edhe veprimi i intelektualës së madhe evropiane, Edit Durham, e cila në shenjë revolte i ktheu dekoratat mbretit Nikolla të Malit të Zi, të cilat i kishte pranuar disa vite më parë. Për të njëjtat arsye, ajo ia ktheu dekoratat edhe Mbretit të Serbisë Petrit.

Luftërat kundër pushtuesve osmanë në viset e Ballkanit shpeshherë janë zhvilluar edhe nën parullën fetare – të shpëlarjes së hesapeve ndërmjet kryqit dhe gjysmëhënës.²⁰⁹ Shkrimja e elementit çlirimtar dhe fetar në një, ishte karakteristikë në luftërat e popujve sllavë dhe popullit grek, gjatë të cilave konvertimi ose ndërrimi me dhunë i fesë bëhej qëllim parësor. Me veprime të tilla të dhunës fizike dhe psikike u mor edhe pushteti ushtarako-policor i Malit të Zi në vitet 1912- 1913. Të ndikuar nga propaganda e Kishës Ortodokse serbe dhe ruse, pushtetarët malazias kishin dhënë paralajmërime për veprime të tilla kriminale ndaj popullatës së viseve fqinje të banuara me shqiptarë e boshnjakë. Kështu kishte deklaruar edhe vetë ish-ministri i Luftës i mbretit Nikollë, Mitar Martinoviq: “Pagëzimi (konvertimi H.K.) do të jetë detyrë dhe qëllim parësor i qeverisë malazeze në viset që do të pushtohen në Luftën e Parë Ballkanike”.²¹⁰ Arritja e këtij objekti nuk nënkuptonte vetëm gatishmërinë ushtarake, “por edhe përgatitjen intensive të popullit malazez në rrafshin psikologjik, duke e ushqyer sa më shumë me mitin e Kosovës në mënyrë që në kushtrimin e parë të turrej, cili më i pari do t’ia marrë hakun asaj.”²¹¹ Veprimet e tilla propagandistike edhe pse pa ndonjë mbështetje në fakte historike dhe të realitetit të kohës arritën të ndezin ndjenjat nacionaliste dhe hegjemoniste të popujve sllavë të Ballkanit dhe kështu shkaktuan dëme të mëdha ndaj fqinjve, por i shkaktuan edhe vetvetes dëme të mëdha në njerëz.

Duhet konstatuar se historiografia shqiptare si edhe ajo e vendeve dhe popujve fqinj, ende nuk e kanë dhënë vlerësimin e tyre shkencor, si

²⁰⁹ Zekeria Cana, *Gjenocidi i Malit të Zi mbi popullin shqiptar 1912- 1913 (Dokumente)*, Prishtinë, 1997, f. 22.

²¹⁰ *Po aty*, f. 19.

²¹¹ *Po aty*.

dhe nuk kanë bërë ndonjë kualifikim profesional juridik të këtyre veprimeve edhe pse dihet se ishin vepra të cilat i përkasin kategorisë së krimeve të rënda kundër njerëzimit. Në këtë studim të shkurtër, do të përqendrohemi në trajtimin e një segmenti të krimeve të rënda të luftës e që ishte dhunë psikologjike (shpirtërore), konvertimi ose ndërrimi me dhunë i besimit fetar, që për nga pesha e përgjithshme, herë-herë ishte më e rëndë se torturimi, vrasja ose masakrimi i popullatës civile shqiptare në viset ku po vepronte ushtria e shfrenuar malazeze gjatë viteve 1912-1913, duke përfshirë këtu edhe krahinën e Rugovës.

Shteti i Malit të Zi gjatë luftës për okupimin e këtyre viseve shqiptare, kishte deklaruar se garantonte lirinë e fesë për popullatën e viseve të pushtuara, por doli shumë shpejt se ajo ishte një gënjeshtër. Ulemasë islame të të gjitha niveleve nuk iu lejua të kryente asnjë shërbim fetar në ditët pas pushtimit. Objekteve të tyre fetare, xhamive dhe mejtepeve iu vu dryni me arsyetimin se ato ishin “çerdhe e kultivimit të fanatizmit fetar”. Kështu, para dyerve të tyre qëndronin rojet e armatosura. Në të njëjtën kohë kishte filluar propaganda e ngjeshur për kinse përqafimin e fesë ortodokse sipas modelit të Rusisë.

Misionarët e kishës ortodokse gjatë rusifikimit të popujve të pushtuar, krahas pagëzimit të tyre, u impononin mbajtjen e veshjeve ruse, përvetësimin e emrave rusë dhe flakjen e përnjëhershme të kulturës së tyre kombëtare. Po këtë metodë e përdori edhe Mali i Zi. Mirëpo, ky model i propagandës nuk dha rezultate të pritura, “ngase në muajin e parë në Beranë dhe në Plavë u pagëzuan vetëm disa familje, të cilave u priu Mulla HajroBashiqi (Bashaj) që mori emrin e ri BalshaBalshiq”²¹² dhe mori si shpërblim postin e kryetarit të gjykatës ushtarake në Guci. Ky ish nëpunës i Bashkësisë Islame, ishte shndërruar në shembullin e njeriut më të urreyer të kësaj rrethine, në ato kohë të vështira.

Përderisa një numër i madh i hoxhallarëve të tjerë në këto vise që nuk e ndoqën shembullin e keq të kolegut të tyre të deridjeshëm, veprimet e tyre i paguan me kokë.

Besimtarët myslimanë kudo në rrugë torturoheshin, rriheshin me kamxhik ose vriteshin. Në Beranë, Plavë, Guci, Rugovë e gjetiu, qytetarëve u rrëmbeheshin nga koka “fesat” dhe i detyronin të mbanin

²¹²Si shënimi 1. 29.

“kapticën” malazeze në shenjë nënshtrimi, kurse grave të besimit mysliman ua ndalonin të mbanin perçet, ua grisnin ato dhe i fyenin. Pas reprezaljeve të papara të kryera nga pushteti ushtarako policor malazez gjatë aksioneve të mbledhjes së armëve nga popullata shqiptare, në pranverën e vitit 1913 zhvillohej edhe fushata e planifikuar e konvertimit- ndërrimit me dhunë të fesë.

Më 15 mars 1913 ishte nxjerrë shpallja ku thuhej: “E tërë popullsia të braktiste fenë islame dhe të delte para godinës së pushtetit”²¹³, gjë që ajo e refuzoi. Të nesërmen filloi burgosja e njerëzve të dalluar bashkë me hoxhallarët. Ploja filloi me pushkatimin në Racinë (afër Plavës) të 11 njerëzve të dalluar, parisë së Plavës, të cilët më 18 shkurt 1913, i kishin dërguar mbretit Nikollë ankesën për shkak të terrorizimit të popullsisë së kësaj ane. Kurse shkaku i dënimit të tyre shpjegohej, gjoja për arsye të bashkëpunimit të tyre me komitë. Komandanti Pantoviq pushkatoi në Guci më 18 mars 1913, 12 shqiptarë të dënuar nga gjykata ushtarake me të njëjtin “arsyetim” për “rebelim dhe bashkëpunim me komitët”. Këto pushkatime nuk përkonin rastësisht me konvertimet. Vetëm një ditë pas këtyre veprimeve kriminale gati gjithë fshatarët e Arzhancës së Epërme nga frika shkuan në Andrievicë me “kapica” malazeze në kokë për të kërkuar kalimin në besimin ortodoks. Cemoviqi i dërgonte Ministrisë së Brendshme në Cetinë njoftimin se më 20 mars do të konvertoheshin 183 veta nga Gucia dhe fshatrat e Plavës. Po në këtë kohë kapiteni Dragoviq bënte me dije “dëshirën” e 17 familjeve të Vuthajve që të “përqafojnë besimin ortodoks”, madje thuhet se ata “dëshirojnë” t’i kthejnë xhamitë e tyre në kisha. Në realitet këto veprime bëheshin nga individë të paktë dhe labilë, të cilët nuk ishin në gjendje ta duronin frikën e dhunën që po përdorte pushteti ushtarako-policor malazez gjatë ekspeditave pushtuese të viseve shqiptare.

Vala e krimeve të rënda kundër popullatës së pambrojtur po vazhdonte me intensitet të shtuar dhe po shtrihej edhe në viset e tjera shqiptare që ishin pushtuar gjatë muajve të fundvitit 1912. Popi i Gucisë, GjorgjeShekullarac, në bisedën që kishte zhvilluar me korrespondentin e gazetës Politika të Beogradit (Vuk Dragoviq), lavdërohej se kishte pagëzuar 12.000 myslimanë.²¹⁴ Propagandë të tillë bënin edhe shumë

²¹³Po aty, f. 30.

²¹⁴Mustafa Memiq, *Plav i Gusinje*, Beograd 1989, f. 207.

titullarë të tjerë të kishës ortodokse si edhe pushtetarë e oficerë ushtarakë të pushtuesit malazet

Fushata kriminale e konvertimit të dhunshëm ishte shtrirë thuaja se në gjithë hapësirën shqiptare të viseve të okupuara nga Mali i Zi. Pas një kohe të shkurtër kishte filluar të bëhej edhe institucionalizimi i këtij veprimi të turpshëm e kriminal. Kështu në Pejë dhe rrethinë, bartës i procesit të ndërrimit me dhunë të fesë ishte e ashtuquajtura: “Liga për propagandë e konvertim” si dhe “ Drejtoria e qarkut të Pejës”.²¹⁵ Këto organe të pushtetit okupues malazet po ashtu deklaroronin se konvertimi po bëhej me kërkesë dhe dëshirë të vetë popullsisë së “viseve të çliruara”, gjë që në asnjë rast ose mënyrë të besueshme nuk mund të argumentohej me prova konkrete dhe të cilës gjë nuk i besonte askush. Nga shkrimet e shumta të kësaj kohe gjejmë edhe këto të dhëna nga një raport i një komisioni nga Peja, i vitit 1913, ku në mes tjerash thuhej: “se ata që i konvertonte popi e i spërkaste me ujin kishtar, me të shpejtë shkonin në përrua ose në lumin më të afërm dhe e lanin vendin e spërkatur duke e fërkuar fytyrën me rërë derisa u dilte gjaku”.²¹⁶ Të dhëna të ngjashme sjellin edhe shkrimet e tjera ku thuhet se: “edhe pas konvertimit shqiptarët iknin në viset e afërta ku sundonin serbët dhe shumica prej tyre nuk e dinin emrin e ri ortodoks, por përgjigjeshin se atë e di kumbara.”²¹⁷ Edhe kujtimet e ruajtura prej anëtarëve të familjeve që kanë përjetuar këtë metodë dhune plotësojnë tablon e njohurive tona. Sipas dëshmisë së familjes Tahiri nga fshati Drenoc i Klinës, ekspedita për konvertim u sulmua nga AvdiTahiri. Ai i kërceu priftit ortodoks në gjoks prej katit tëdytë të kullës dhe i shkaktoi lëndime, deshi ta ngulfaste në shenjë revolte, por përcjellësit dhe tëpranishmit e kapën me të shpejtë dhe e lidhën. E maltretuan shumë dhe deshën ta vrasin, por në saje të dhënies së ryshfeit të madh dhe të dëshmisë se kinse është i sëmurë Avdiu shpëtoi.²¹⁸ Veprime të ngjashme ishin bërë anë e mbanë viseve të pushtuara shqiptare.

²¹⁵ Golgota e popullit shqiptar në Kosovë 1912- 1918, Shkëndija, prill 1991, f. 12.

²¹⁶ Si shënimi 2, f. 39.

²¹⁷ Milorad Ekmeçiq, *Ratni cilevi Srbije 1914*, Beograd, 1973, f. 129.

²¹⁸ Deklaratë e Musli Avdiut, (78 vjeç) i biri i Avdi Tahirit nga fshati Drenoc, dhënë autorit më 1970.

Për shkak të gjendjes tejte të rëndë të krijuar nga veprimet e shumta kriminale të pushtetit ushtarako-policor, lokal e qendror në këto vise të okupuara ishte detyruar të reagonte edhe Komanda supreme e ushtrisë serbe e cila i urdhëroi komandantit të Armatës III (e cila në këtë kohë e kishte selinë në Prizren) që t'u urdhërojë forcave ushtarake të stacionuara në Kosovë, që për këtë çështje të mos bëhen presione dhe represalie, që shqiptarët myslimanë dhe katolikë të kalojnë në konfesionin ortodoks, derisa të mos vendoset rendi e qetësia.²¹⁹ Kështu veprohej ngase vendet e ndryshme të Evropës e sidomos Austro-Hungaria kishte filluar të reagonte ashpër ndaj veprimeve të tilla, sidomos kur ishte fjala për popullatën katolike të kësaj pjese të Ballkanit ndaj të cilëve kishte siguruar një lloj të protektoratit.

Numri i të konvertuarve me dhunë ishte i madh edhe në viset e Kosovës përkatësisht në shumë vendbanime të Rrafshit të Dukagjinit si në Rugovë, Pejë, Deçan dhe Gjakovë. Në të njëjtën pozitë me shqiptarët e besimit mysliman ishin edhe shqiptarët e besimit katolik, prej të cilëve kërkohej që pa asnjë kusht të bëheshin të gjithë besimtarë ortodoks. Për shkak të kundërshtimit të veprimeve të tilla më 7 mars 1913 u vra Atë Luigj Pali në Janosh afër Gjakovës, i cili ishte burgosur e torturuar së bashku me gjashtëdhjetë shqiptarë.

²¹⁹ Arhiv Srbije, Beograd, Ministarstvo Prosvete i crkvenih poslova, dok br. 641, 28. II. 1914.

Prof. Dr. Haki Kasumi, Institute of History, Prishtina

**ALBANIAN ETHNIC MARCH AND VIOLENT CHANGE OF
RELIGION AND NATIONALITY IN RUGOVA PROVINCE,
PLAVA AND GUCIA (1912-1913)**

The cruelty of criminal activity of the Montenegrin military power in 1913 damaged the Albanian population significantly in their ethnic territories, which they occupied. At the same time, this concerned a part of the governments of Europe and the democratic world, which ordered the termination, especially as an anti-civilized and unacceptable action. Following the rise of the international pressure, this form of terrorizing the Albanian population across the occupied territories of Rugova, Plava and Gucia, was interrupted. However, the criminal actions continued, which included other elements of genocide too, aiming at ethnic cleansing of these territories from Albanians and populating it with the Slavic inhabitants: Montenegrins and Serbians from territories outside Kosovo.

Bibliografia

- Arhiv Srbije, Beograd, Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova, dok. br. 641, 28. II. 1914.
- Babić, Branko (1984). *Politika Crne Gore u novooslobodjenim krajevima, 1912-1914*, Obod, Cetinje.
- BIIP, Originalna dokumenta; Kontrata ndërmjet brigadierit Janko Vukotiq dhe Sefedin Mahmutbegollit, 16/29.X. 1912.
- Cana, Zekeria (1997). *Gjenocidi i Malit të Zi mbi popullin shqiptar 1912- 1913*, Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- Durham, Edit h (1991). *Brenga e Ballkanit dhe vepra të tjera për Shqipërinë dhe shqiptarët*, 8 Nëntori, Tiranë.
- Deklaratë e Musli Avdiut (78 vjeç), i biri i Avdi Tahirrit nga fshati Drenoc, dhënë autorit më 1970.
- Ekmečić, Milora d (1973). *Ratni cilevi Srbije 1914*, SKZ – Beograd.
- Harapi, ZefMark (2004). *Ditë e trishtimit n`Pejë e ndër rrethet/1912- 1913*, Dukagjini, Pejë.
- Kasumi, Haki, ”Konvertimi i shqiptarëve si masë për shkombëtarizim dhe zhdukje”, *Jehona*, nr. 6, Shkup, 1993.
- Memić , Mustafa (1989). *Plav i Gusinje*, Kultura, Beograd.
- Përlindja e Shqipërisë, “Barbarizmat serbe, greke, malazeze”, nr. 9, Vlonë, 28.10 vjeshtë I, 1913.
- Rushit i, Limo n (1986). *Rrethanat politiko- shoqërore në Kosovë 1912- 1918*, Rilindja, Prishtinë.
- Verli, Marenglen (1997). “Naçertania” e Garashaninit- baza e programit të “Serbisë së Madhe”, Studime historike, nr.1-4, Instituti i Historisë, Tiranë.

